

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕТРА МОГИЛИ

Марина Костельнюк,

*аспірантка кафедри державної політики і менеджменту
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили*

Досліджується політичний аспект діяльності Петра Могили. Розглядаються ідеї Святого щодо характеру майбутньої державності в Україні, співвідношення духовної і світської влади та образ «ідеального» володаря.

Ключові слова: держава, демократія, українська державність, функції держави, духовна влада, світська влада, державний устрій, «ідеальний» володар.

The political aspect of Petro Mohyla's activity is researched. The ideas of Saint about the future of the Ukrainian state, interaction of two powers: church and government, and the image of ideal sovereign are considered.

Keywords: state, democracy, Ukrainian state system, functions of the state, political system, ecclesiastical power, secular power, «ideal» sovereign.

Сучасне українське суспільство поставило собі за мету сформувати адекватну стратегію національного розвитку, яка сприятиме становленню самостійної незалежної України, побудови в ній демократичної, соціальної, правової держави. Однак процес державного будівництва в Україні характеризується складними внутрішньополітичними проблемами, які безпосередньо пов'язані з недостатнім державницьким досвідом українського народу: українська державність має тривалу історію, але ще більш тривалою є історія бездержавного, поневоленого існування української нації. Очевидним є те, що нинішній етап українського державотворення вимагає глибокого вивчення досвіду наших попередників, успіх значною мірою залежить від того, чи зуміємо ми об'єктивно і критично проаналізувати власний історичний розвиток.

Перед представниками української політичної науки стоїть завдання повернути і ввести у науковий обіг політичні ідеї і концепції видатних українських діячів і мислителів минулого, які присвятили свої праці проблемам відродження і розвитку української державності. Адже сьогоденній стан української нації і держави є значною мірою логічним наслідком неосягнення, неусвідомлення свого минулого.

Поглянемо у XV – XVII століття: утворення Речі Посполитої, Берестейська церковна унія не залишили надії на відновлення української державності. Тому українська державно-правова думка цього періоду вкладалась у рамки гострої релігійної полеміки та культурно-просвітницької і наукової діяльності українських братств. Полемічна література і просвітницька робота братств не ставила за мету відновити українську державність, але вони звертались до політичної свідомості, оскільки висували проблеми про захист українства на різних щаблях управління і самоврядування в Речі Посполитій, вимагали релігійних свобод, права участі у прийнятті доленосних для українців рішень, закликали до збереження культури і традицій народу. Все це в умовах бездержавного існування українського народу набувало політичного забарвлення [3].

Все це обумовлює необхідність якнайважливішого звернення до драматичної й водночас плідної епохи церковного життя XVII ст., пов'язаної з постаттю Святого Петра Могили – Київського митрополита, який одним із перших порушив питання про характер майбутньої державності в Україні. Особи, що опинилася перед викликом Реформації й гідно відповіла на цей виклик.

За умов піднесення та спадів національно-визвольного руху Петро Могила починає замислюватися над долею України. Проте його роздуми про цю державу ще не були достатньо чіткими й завершеними. Безперечно, вони базувались на розрізнених і слабо визначених тогочасних фактах національно-визвольної боротьби.

Те, що Петро Могила впродовж усього життя цікавився проблемами держави й вивчав книги з цього питання, засвідчує його глибоку обізнаність. Передусім ідеї стосовно суті держави, її різних управлінських форм, владних функцій містилися в придбаних для власної бібліотеки творах як отців

і вчителів церкви, так і філософів. Він добре знав твори античних та середньовічних авторів про державу – Платона, Аристотеля, багатьох візантійських учених, а також Цицерона, Макробія, Прокла, Аврелія Августина, Альберта Великого, Томаса Аквінського, Франсиско Суареца. Вельми ймовірно, що П. Могили була відома й перекладна література XV – XVI сторіч, що з'являлася в колі київських книжників і стосувалася проблеми державного управління – «Аристотелеві врата», «Каліла і Дімна», «Стефаніт і Іхнілат». Були в його бібліотеці книжки про державу і гуманістів доби Відродження — Нікколо Макіавеллі, Томмазо Кампанелли, Жана Бодена й, що особливо важливо, ранньобуржуазних теоретиків держави і права реформаційного спрямування – Юста Ліпсія та його учня Гуго Гроція. Серед ідей, які розглядалися в цих книжках, Петро Могила сприймав погляди стосовно природного права, спільного блага, тенденцію до зближення права й моралі, яка була співзвучна українським традиціям звичаєвого права, а також ідею сильної державної влади, освіченого й вольового володаря [2, с. 274].

Коли йдеться про походження, сутність і призначення держави, то тут не можна не помітити, що в передмові до «Тріодіону» і в «Євангеліє учительному» Святитель Петро Могила та його однодумці вживають деякі поняття та терміни (природне право, загальне благо, спільна користь), які використовувались для формування теорії суспільної угоди ранньобуржуазними ідеологами в період розпаду феодалізму. Безумовно, ідеї про походження держави були закладені та розвивались ще в Стародавніх Китаї, Індії, Греції, Римі, а також у пізньому Середньовіччі. П. Могила по-своєму пізнавав суть державотворення. Він у своїх творах, поєднуючи «старе» й «нове», відобразив певні існуючі компромісні державницькі погляди. Його ідея суспільної держави та роздуми з цього приводу були далі розроблені вихованцями закладеної ним колегії, ставши основою систематизації й викладу проблеми держави в концепціях і теоріях Т. Прокоповича, Г. Бужинського, Г. Кониського, М. Козачинського та інших.

Не один раз послідовники звертались до думок Петра Могили про те, що держава є божественною за своєю суттю і походженням. Але що стосується влади конкретних володарів, то в Україні, на відміну від країн Західної та Східної Європи, зі стійкою традицією спадкоємної монархічної влади, носії якої в ментальності широких народних мас уявлялись як заступники Бога на землі, його помазаники, здатні творити чудеса, подібного культу володарів, що мав своєю основою відчуття й релігійно-магічні уявлення широких кіл населення, не повинно бути. Це зумовлювалося передусім тим, що впродовж сторіч на українських землях не було власних царів і королів, а польські та згодом московські, австрійські й інші володарі завжди сприймалися з відчуттям етнічного дистанціювання як чужинці. І традиції сакралізації царської влади навіть після підпорядкування Київської митрополії Москві тут, незважаючи на всі старання церкви, так і не вкоренилися.

Хоча, на думку П. Могили, держава як певна установа дається людям Богом, у кожному конкретному випадку безпосередньо вона встановлюється через їхню волю, тому слушним було твердження про те, що голос народу – це голос Божий. Адже кожна людина від Бога й від природи має право на життя, на свободу та її захист, але якусь частину цих прав вона відчужує від себе й передає носіям державної влади. Остання, внаслідок цього, стає виразником волі та інтересів усіх [1, с. 16]. Отже, суб'єкт державної волі розширюється, це особиста воля не тільки володаря, а й тих громадян, які йому цю волю передали. Йому всі його дії повинні спрямовуватися на реалізацію загальногромадянських інтересів, спільної користі, а не лише власних або якогось окремого клану чи етапу. Державу Святий Петро Могила розуміє як конструкцію, яка включає усі стани, угруповання, окремих громадян й водночас відображає волю та інтерес кожного. Саме завдяки цьому вона й спрямовується на досягнення загального блага. Зауважимо, що терміни «гражданин» й «обиватель», які по суті є першоосновами в державному будівництві, неодноразово вживалися П. Могилою [4, с. 112].

Владні функції держави мислитель також розглядав з позицій досягнення спільного добра або користі. Насамперед він звертав увагу на необхідність захисту вітчизни від зовнішніх ворогів, збереження громадянського миру й злагоді в країні, правочинність, піклування про торгівлю й ремесла, поширення освіти і благочестя.

Відомо, що за часів Петра Могили українські землі були розшматовані між різними державами, але навіть у цих складних геополітичних умовах, за відсутності власної держави, формувалась і діяла нова місцева еліта з дипломатичним мисленням і певною гнучкістю, яка виявлялася, насамперед, у тактиці «козацького маневрування». Отже, не випадково Святий Петро, міркуючи про функції держави, приділяв велику увагу дипломатії та міжнародним відносинам. Роздумуючи про

майбутнього православного володаря, він виходив з лояльного ставлення до тогочасної Речі Посполитої, намагався довести, що забезпечення прав вірних Східної церкви краще проводити легальними, ненасильницькими засобами [7, с. 308]. У ставленні до Оттоманської Порти митрополит був схильний до протидії турецькій агресії, до створення коаліції, важливу роль в якій відводилося козацтву. Така коаліція мала б об'єднати країни Заходу, навіть Польщу і Московію, Молдову й інші, які страждали від турецьких набігів.

Що ж стосується Московії, то його ставлення до неї, очевидно, не було таким однозначним, як це вважає, наприклад, Ігор Шевченко, зазначаючи: «Могила в політичному розумінні залишався антимосковитом. Він похваляв свою руську шляхту та її предків за участь у походах проти Москви на службі польського короля, родину одного з них він підносив за ведення війни проти Москви за короля Стефана Баторія, звертаючись з похвалами до другого, він відзначав участь в експедиції проти Москви під керівництвом короля Владислава IV». Взагалі-то, це не так. У присвятах-передмовах до виданих творів П. Могила не раз привертає увагу до різних якостей своїх адресатів та їхніх предків, зокрема Проскур-Суцанських. Він згадує про давність цього роду, послідовність у вірі, милосердність вчинків, а також мужність, військову доблесть і звитягу. Проте наголос робиться саме на ці риси, а не на участь у походах польського війська проти Москви [2, с. 439]. Безперечно, Петро Могила торкається питання боротьби з Московією, але він не розглядає державно-політичний устрій та культурно-освітній рівень Московської держави.

Це була складна дипломатична гра, багато кому незрозуміла й зараз. Головними опорними пунктами у полі зору Могили були Київ, Варшава, Ясси і Царгород – не Москва. Вважати це його помилкою, винуватити його за це, називати через це його релігійну політику „латинським псевдоморфозом православ'я” – означає, нехтуючи фактами, натякати, що еталонна міра православ'я знаходиться в Росії. Що стосується богословських поглядів Могили, то варто не забувати про присуд, винесений йому православними сучасниками. У 1642-1643 роках грецькі православні патріархи та ієрархи визнали погляди Могили нормальними, розглянувши і схваливши його „Православний Символ віри”. Офіційно затверджений, цей документ здобув високу оцінку. У XVII-XVIII ст. усі глави православних церков включно з Андріаном, останнім московським патріархом перед Петровими реформами, вважали його офіційним визнанням православної віри. Також варто пам'ятати про той факт, що саме Українська Православна Церква Руського Патріархату перша канонізувала митрополита Петра.

Однак Святитель Петро був противником того, щоб Україна підпала під руку московських володарів, а її церква підпорядковувалася Московському патріарху. Така позиція митрополита підтверджується багатьма історично задокументованими переказами. Зокрема, коли його супротивник Ісайя Копинський, втративши надію на повернення під свою оруду митрополії, став закликати ченців до переселення на терени Московії і загалом до піддання їй, то П. Могила оцінив його дії як політичну зраду. А коли родич Іова Борецького натякнув йому на можливість поєднання української церкви з московською, то Петро Могила відповів, що «за це належало б посадити його на палю».

Намагання Святого Петра Могили вивільнити українську церкву та її вірних від будь-якої іноземної залежності, в тому числі й Московії, не означає, що він був «антимосковитом». Це підтверджується як численними його контактами з московським урядом і церковними діячами, так і прагненням до добросусідських стосунків з ними. Відомо, що П. Могила неодноразово відправляв делегації ченців до Москви для збирання церковної милостині, звертався до її царів з проханням про допомогу на реставрацію давніх храмів, виступав як посередник у дипломатичних відносинах з урядом і духівництвом цієї країни. Чимало його прохань задовольнялось, і посланці митрополита завжди привозили багаті дарунки та пожертви. У свою чергу, Петро Могила передавав до Москви книги київського друку та інші дарунки, а коли було знайдено поховання князя Володимира, то й частку його мощів. Він пропонував царям допомогу київських вчених в організації освітніх установ. Чимало книг самого Святого Петра та інших українських авторів перевидавалися в Москві. Всі ці факти говорять про його добру волю у ставленні до сусідів і про співробітництво з урядом і церквою сусідньої держави, а не ворожість до Московії чи бажання їй підпорядкуватися. За часів до Переяславської угоди й реалізації Московією своєї подальшої політики щодо України, загроза з її боку ще достатньо не усвідомлювалася.

Не оминув Святий Петро проблему співвідношення духовної і світської влади, керуючись перш за все політичними інтересами України. Петро Могила вказував на недопустимість втручання

держави у справі церкви, наголошуючи при тому, що правитель одержує владу безпосередньо від Бога і звітує про свої вчинки тільки перед ним, а церква має бути радником правителя. Цю ідею П. Могила чітко сформулював у 1637 року в передмові до «Євангеліє учительного». «Стан цесарській і королевській, – писав він, – ест досит поважный, але над оного есть поважнійший стан священнической, бо цесаром, кролем і всім потентатом того світа влада от Бога всемогущого ест дана над маетностями, грунтами землі, и над тілом людским, а священници владнут душею людскою... як теды душа ест зацнейшая над тіло, так стан священнической палму годности всім станов потентатов того света поривает... годности священническая над станами наизацнейшими того света продкует» [8, с. 54]. За часів Речі Посполитої ця концепція об'єктивно працювала проти не лише польського короля, а й католицької церкви, влада якої для православного населення України була чужою.

Про погляди Петра Могили на форму державного устрою, якому він віддавав перевагу, не можна зробити однозначного висновку. Ні до аристократично-олігархічного, ні до республікансько-демократичного правління він не схилився. Святитель Петро не поділяв думки щодо легітимізації козацької християнської республіки. Хоч до цього висновку з середини XVII сторіччя вже починають приходити інші мислителі, спочатку Юрій Немирич, потім і Пилип Орлик та інші українські державотворці.

У той час козацька військова демократія, невіддільна від анархії, стихії й сваволі сіроми, ще не конституювалась у «все Військо Запорозьке», як це сталося кількома десятиріччями пізніше. А та форма, в якій вона існувала, не мала аналогів у тогочасній Європі, суспільною свідомістю європейців козацька республіка ще не сприймалася як особлива форма державності, хоча про «козацький» народ почали доволі багато писати й говорити.

Разом з тим і переважна частина українців, попри всі повстання, збройну боротьбу козацтва, за часів П. Могили, також домагалася тільки збереження й збільшення старожитніх прав і вольностей, а не відокремлення від Речі Посполитої й утворення окремої незалежної держави. Усвідомлення козацької республіки як особливої форми державності появилось пізніше разом з перемогами Богдана Хмельницького та організацією державного життя на територіях, контрольованих українським військом, з використанням тих адміністративних структур, які вже склалися в козацькому середовищі. Хоч в останні роки життя навіть Б. Хмельницький схилився до впровадження в Україні спадкоємної монархії, яка краще вписувалася в політичний контекст Європи, забезпечувала стабільність державної влади, могла бути сильною, підносячись над протиборством протилежних суспільних сил, і менш залежною від усіх випадковостей при виборах гетьмана.

Ймовірно, що і Святитель Петро Могила, думаючи про прийдешню державу в Україні й вивисуючи закон і право як головну засаду громадянського життя, виношував ідею політичної самодостатності Русі, що мала реалізуватися в такій українській державі, яка б не підлягала ні католицькій Речі Посполитій, ні навіть православній Московії [4, с. 147]. Бо попри близькість віри сусідніх народів, Петро Могила не міг не бачити, що державний устрій, наприклад, у Московії є деспотичним, а її політика щодо інших народів – загарбницькою та підступною і нерідко здійснювалася під прикриттям поширення і захисту істинної православної віри. Русь знала і Андрія Боголюбського, який сплюндрував Київ, і Івана III, котрий підкуповував татарських ханів, зокрема Менглі-Гірея, щоб вони чинили напади на українські землі і спонукали в такий спосіб їх людність до піддання православному московському цареві. Мабуть, коли б П. Могила був живий, то навряд чи поблагословив він і Переяславський акт, бо, як мудрий політик, мислитель і дипломат, передбачив би, що це є засобом ошуканства. Тому на відміну від свого наставника і попередника Іова Борецького, а також від наступника й одного з виконавців свого заповіту – Інокентія Гізеля, він ніколи не просився під високу руку московських володарів, а орієнтувався на власну українську державність.

1. Головащенко С. І. Ідея єдності політики і моралі у творчості Петра Могили // «Петро Могила і сучасність» міжнародна конференція (14-16 березня 1996, Київ). Збірник доповідей і повідомлень: До 400-річчя від дня народження // Від. релігієзн-ва ін-ту філос. НАН України та ін. Ред. кол. і П. Яроцький (відп. ред). – К., 1996. – 61 с. 2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники – К., 1883. – Т.1 – 559 с. 3. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2007. – 224 с. 4. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – 328 с. + 16 с. вкл.: Наукове

видання. **5.** Ничик В. М. Образ идеального властителя в сочинениях Петра Могилы / Человек и история в средневековой философской мысли. – К., 1987. – 138 с. **6.** Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с. **7.** Скиба В. Й. та ін. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В. Й., Горбатенко В. П., Туренко В. В. – К.: Основи, 1996. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні). – 717 с. **8.** Филипович Л. О. «Учительне Євангеліє» Петра Могили – крок до відродження православ'я // «Петро Могила і сучасність» міжнародна конференція (14-16 березня 1996, Київ). Збірник доповідей і повідомлень: До 400-річчя від дня народження. // Від. релігієзн-ва ін-ту філос. НАН України та ін. Ред. кол. і П. Яроцький (відп. ред). – К., 1996. – 61 с. **9.** Хижняк З. Освіта в релігійних, культурних, політичних діяннях П. Могили // Україна: людина, суспільство, природа. – Київ, 23-24 січня, 1997. – 84 с.